

ФИЛОСОФИЯ

ҚР ҰҒА академигі Ә. НЫСАНБАЕВ

ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ

1. Әлемдік және отандық философия мен саясаттануғының қазіргі жағдайы мен үрдістерін талдау

А. Философия

Казіргі философия кейінгі классикалық емес философия деп сипатталады. Бұл терминнің құрамына екі «шекаралық кезеңді» енгізуге болады. Біріншісі – XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы рационалдылықтың батыстық үлгісінің трансформациялануы мен Шығыстың рухани тәжірибесіне бет бұрудың әлеуметтік мәдени талаптарына сәйкес классикадан классикалық емес дискурска өту.

Екіншісі – XX ғасырдың 70-жылдарында Батыс пен Шығыстың синтезін жүзеге асырған философияның классикалық емес типінен постиндустриалды әлем мен постмодернистік мәдениетке енуді білдіретін «кейінгі» кезеңге өту. Жаһанданушы әлемдегі қазіргі философиялық ахуалды тек осы шекаралық кезеңдерді ескеру арқылы ғана үғынуға болады.

Сыртқы және ішкі табиғатқа, өзге адамдарға, өзіне үстемдік етудің метафизикалық ұстындарына бағдар ұстанған батыстық жобаның ғаламат дағдарысы мәдениет пен өркениеттердің тағдырлары үшін жауапкершілікті сезінген философтарды батыстық мәдениет үлгілерінің негізгі ұстындарын қайта пайымдауға итермеледі. Өзінің бүкіл қайшылықтығына қарамастан, мәселе өткір қырынан қойылды: оның өркениеттік жетістіктері мен ғылыми нәтижелерін сактап қала, батыстық түбірде бола тұрып, Шығыска бет бұру, Шығыска тән әлемдік катынастардың тұтастығы мен жойылған рухани дәстүрлерді қалпына келтіру.

Классикалық емес философиялық дәуір Шығыспен жақындау жолында батыстық дәстүрлерді түбендейлі өзгерту сипатында өтті. Нәтижесінде бәріне белгілі «европоцентризм» иероліп, Ясперстің тілімен айтканда, адамзат тарихының өзектік (осытік) кезеңіндегідей батысшығыстық деп аталатын біртұтас философиялық этос қалыптасты. Бұл заман XX ғасыр – өздерінің

тұғырнамаларының әр алуандығына қарамастан, адамзат мәдениеті мен өркениеттердің тағдырларын пайымдаудың тұтастай жоғарғы міндептімен байланысқан көптеген философиялық мектептер мен бағыттардың пайда болу және қызу қызмет ету үақыты болып шықты.

Ең алдымен, бүкіл мәдениеттің іргетасын анықтайтын басқа өлшемдер берілді. Мартин Хайдеггер метафизиканың батыстық дәстүрін деструкцияға ұшыратып, субъект-объектілік антите заны игеретін және Шығысқа тән тұтастай «адам-әлем» катынасын қалпына келтіретін іргелі онтологияның ұстындарын негізdedі («Менің философиямды Шығыс пен Батыс арасындағы, Еуропа мен Азия арасындағы байланыстыруышы дәнекер деп атайды»).

Шығыстың философиялық тәжірибесін игеру, сондай-ақ, адам мәселесінің жаңаша қойылуына да әкелді. Қазіргі философиялық антропология (Макс Шелер) адам өзінің ешқашанда, дәл осы XX ғасырдағы мәселелі сезінбегенін және бізде әлі күнге дейін біртұтас адам идеясының жоқ екендігін айқындал тапты.

Жаһандану үдерісі өз бойына адамның әлеуметтік болмысының барлық қырларын – мәдениетті, экономиканы, әлеуметтік институттарды, демографияны, білімді, этносаралық катынастарды енгізетін интегралды, көпқырлы, көпденгейлі үдеріс болып табылады. Қазір әлемдік қаржылық-экономикалық дағдарыс жағдайында мұлдем жаңа жаһандық өркениет қалыптасуда. «Өркениеттік ығысадын» мәнін талдаумен кейінгі классикалық емес философия айналысып отыр, оның басты субъекті постмодернизм деп есептеледі. Көптеген европалық елдерде, сондай-ақ Америкада қызу қалыптасып жаткан бұл бағыт бүгінгі күні әлемдік философиялық қауымдастықтағы ең ықпалды және беделді бағыттардың бірі болып отыр.

Қазіргі исламдық философия да біздің дәуіріміздің – жаһандану дәуірінің өзекті мәселелері аясында дамып келе жатыр. Ол үшін басым болып тұрған үрдістер – бұл алдымен исламды, соған сәйкес мұсылман философиясын реформалау мен реконструкциялау.

Қазіргі постклассикалық емес философия, осылайша, зерттеулердің мәселелік өрісіне айнала алатын төмендегі үрдістерді айқындайды:

- жаһанданудың жаңа философиялық теориясын жасау. Жаһанданудың бірнеше типтерін анықтау және талдау: 1) акпараттық өркениеттің басымдылықтары мен нәтижелерін бірнеше елдердің иемденуімен, яғни компьютерлік технологияларды пайдалану және пайдаланбаумен байланысты байлар мен кедейлер, елдер мен халықтар арасындағы алшактықтар мен сәйкесіздіктердің терендеуімен сипатталатын батыстандыру ретіндегі жаһандану. 2) Барлық елдердің, халықтар мен индивидтердің пайdasы мен игілігіне іске асырылатын басқа жаһандану.

- виртуалды нақтылықты, коммуникативті, акпараттық желілерді философиялық талдау.

- жаһандану дәуірінде үлттық бірегейлікті, үлттық мәдениеттердің төл-тумалылығын сақтау мәселесі.

- мәдениеттер мен өркениеттердің конструктивті сұхбатын қалыптастыруға, одан өзара түсіністіктің жаңа философиясын жасақтауға, толерантты өлем философиясын жасауға, Қазақстан Республикасының орнықты даму факторы ретіндегі этносаралық және конфессияаралық келісімнің казакстандық үлгісін жетілдіруге бағытталған зерттеулер.

- Қазақстанда азаматтық қоғам қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық алғышарттарын қалыптастыру, оның Орталық Азиядағы үлгілерін компаративistik талдау.

- күндылықтардың жаңа жүйесін, өзара түсіністіктің жаңа философиясын, интегралды дүниетанымды, жаңа гуманизм мен жаңа планетарлық этиканы негіздеу.

Б. Саясаттану.

Бұғынгі күні, XXI ғасырда, саясаттану ғылыми білімнің қарқынды дамып келе жатқан саласын білдіреді. Қазіргі саясаттанудың жетістіктері бұғынгі қоғамның саяси саласының бүкіл үдерістері мен құбылыстарын зерттеумен байланысты. Профессор Р.Қадыржановтың еңбектеріне сүйене отырып, қазіргі саясаттанудың жетістіктерін қыскаша түрде төмендегі негізгі бағыттар бойынша білдіруге болады (10):

1. Саяси философия шенберінде зерттелетін билік пен саясаттың табиғаты;

2. Аса маңызды әлеуметтік-саяси институт және қазіргі қоғамның саяси үйымдасуының басты бірлігі ретіндегі үлттық мемлекеттің мәні мен табиғаты;

3. Әртүрлі мемлекеттердің саяси институттары мен үдерістерін зерттеуге, соның негізінде олардың үстемдік етуші режимдері мен олардың типологиясын салыстыруға мүмкіндік беретін тұғырнама ретіндегі қазіргі қоғамның саяси жүйесі;

4. Саясаттың субъектілері, олардың ішінде саяси элиталарға (серкелерге) аса маңызды орын беріледі. Дәл осы элиталар мен олардың жетекшілері түбекейлі саяси өзгерістерге – модерндеу, демократияландыру, үлттық қозғалыстар және т.б. үдерістерге әкеletін бұкаралық жұмылудың бастамашылары ретінде көрінеді;

5. Жекелеген мемлекеттердегі де, әлемдік ауқымдағы да саяси дамудың қозғаушы құштері. Бұл құштердің арасында, әлемдік практика, оның ішінде кейінгі коммунистік және кейінгі кенестік практика көрсеткендей, үлтшылдық пен демократия анағұрлым құшті әлеуетке ие;

6. Отаршылдық және коммунистік жүйенің құлауы нәтижесінде пайда болған көптеген жаңа мемлекеттердің саяси сахнаға шығуымен байланысты әлемдік саяси дамудың негізгі үрдістері: модерндеу және жаһандану.

7. Зерттелуі қоғамның саяси жүйесіндегі индивидтер мен әлеуметтік топтардың саяси бағдарларының тәсілдерін айқындайтын саяси сана мен саяси идеология;

8. Саяси мәдениет пен саяси белсенділік, оларды зерттеудегі жетістіктер социумда орнықан қоғам мен мемлекет өзара қатынастарының қалыптары мен дәстүрлерін бекітетін және саясат өлемі дамуының максаттары мен мәні туралы адамдардың күндылықтық көзқарастарын білдіретін нақты бір елге (немесе елдер тобына) тән адамдардың көшілік ортадағы жүріс-тұрыс үлгілері мен формаларының жынтығын түсінуге мүмкіндік береді;

9. Саяси танымның кең қолданыс табатын және тиімді әдістерін жасауға мүмкіндік беретін саясаттанулық зерттеулердің әдіснамасы, олардың арасынан мыналарды ерекше атап көрсетуге болады:

- Жүйелік талдау;

- Институционалдық тәсіл және жаңа институционализм;

- Әлеуметтік-мәдени тәсіл;
- Салыстырмалы талдау немесе компаративистика;
- Ойындар теориясы және басқа сандық әдістер.

10. Әлемдік саясат және халықаралық саяси үдерістер. Саясаттанудың бұл саласындағы зерттеулер әлемдік саясаттың негізгі теорияларын – реализм мен идеализм, әлемдік саясат дамуының үрдістеріне әкелетін геосаясаттың қазіргі тұжырымдамаларын жасауға мүмкіндік берді.

Әлемдік саясаттанудың мынадай даму үрдістері:

1. Саясаттанудың пәндік аймағын көңеиту – әлемдік саяси үдеріс дамуының бейнесі. Саясаттанудың білім саласы ретіндегі ерекшелігі, оның пәннің басқа ғылымдармен салыстырғанда сыртқы ықпалдарға, яғни әлемдік сахнадағы да, ұлттық ауқымдағы да ахуалдың үнемі өзгеріп отыруына тәуелді болып келуімен сипатталады. Мысалы, отаршылдық жүйенің құйреуі нәтижесінде пайда болған көптеген жаңа мемлекеттердің саяси сахнадан орын алуы саяси даму жөніндегі зерттеулердің дамуына үлкен ықпал етті; қырғи қабак соғыс ұлттық қауіпсіздік жөніндегі, халықаралық қатынастар мен геосаясат жөніндегі зерттеулерге серпін берді; коммунистік жүйенің ыдырауы демократияландыру мен демократиялық транзит мәселелеріне деген ғалымдардың қызығушылығын ояты; 2001 жылдың 11 қыркүйегіндегі оқиға әлемдік өркениеттердің, өсіреке, ислам және христиан өркениеттерінің саяси сахнадағы өзара әрекеттері мен терроризм мәселелеріне деген қызығушылықты қүштті.

2. Пәнаралық зерттеулердің ұлғаюы. Саяси зерттеулерде антропологиядан алынған ұғымдарды қолдану саяси мәдениет аталағын маңызды пәннің пайда болуына әкелді; микроэкономикалық тұжырымдамаларды пайдалану бұғынгі саясаттануда көңінен танымал болған институционализм және рационалдық тандау теориясы сияқты әдіснамалық тәсілдердің жасалуына негіз болды. Саясаттануға өзге әлеуметтік пәндерден әдістер мен ұғымдарды енгізу есебінен саясаттанулық білімнің интеграциялану үрдісі үнемі ұлғайып отыратын болады.

3. Сандық әдістер рөлінің өсуі. Қазіргі ғылыми таным дамуының әмбебап үрдісі – математикаландырудан саясаттану да тыс қала алмайды. Саясаттануда ойындардың математикалық теориясы біраз уақыттан бері қолданылып келеді. Келешекте де есептеуіш техника мен басқа да

құралдарды қолданып, сандық әдістерді пайдаланудың өрісі көңеит түсетінін күтүгө болады, өйткені зерттелетін ішкі байланыстар мен оларға әсер ететін ықпалдардың өсуі есебінен талданатын саяси обьектілердің құрделілігі арта түсетін болады.

4. Саяси білімді адами өлшеудің өсуі. Бұрынғы жылдары саясаттануды саяси құрылымдар, институттар мен әлеуметтік топтар туралы пән ретіндегі қарастыратын. Саясаттануда рационалдық тандау теориясын көнінен қолдану әдіснамалық индивидуализммен сипатталатын алғышартқа сүйенеді, яғни қоғам мен құрылымдар индивидке қатысында екінші кезекті деп есептелеуді, яки тек индивид өз әрекетінің барысында қатынастар мен институттарды өндеп шығарады. Рационалдық тандау теориясының дамуы, әлеуметтік-мәдени тәсілді және адамға бағдарланған басқа да әдіснамалық тәсілдерді қолдануды көңеиту барысында саяси білімді адами өлшеу, әлеуметтік-гуманитарлық танымды гуманитарландыру үрдісіне сәйкес ұлғая түсетін болады.

5. Саяси технологиялар мен қолданбалы білімнің өсуі. Қазіргі саясаттану дамуында білімнің теориялануымен қатар, қолданбалы білімнің өсуі де маңызды үрдіс болып табылады, онда электоралды, келісімдік, ықпал ету, көң танылып үлгерген пиар (паблик рилейшнз) саяси маркетинг және т.б. саяси технологиялар шешуші рөл атқарады. Бұл үрдіс жаһандық ауқымдағы демократияландыру үрдісімен тығыз байланысты болып отыр.

1980-ші жылдардан жаңару (модернизация) теориясының жанғыруы басталды, ал 1990-шы жылдардан бастап кейінгі коммунистік әлемнің тәжірибесін ескерген «жаңа модернизация теориясы» және «постмодернизация» теориясы жобалары алдыңғы орынға шықты. Оларда модернизацияның бірынғай үдерісі XXI ғасырда анағұрлым әр алуан, көпқырлы үдеріспен алмасатыны тұжырымдалды. Әлеуметтік өмірдің әрқиылды салаларындағы модернизацияның екпіндері, ырғактары мен салдарлары әр алуан және шындығында модернизация үмтүлістарында синхрондылықтың жоқ екені анғарылады. Егер бұрын модернизацияның тиімділігі тек экономикалық өсімнен ғана туындағылатын болса, енді казір құндылықтардың, қатынастардың, рөміздік мәндер мен мәдени кілтипандардың маңызды рөлі мойындаға бастады. 1990-шы жылдардан бастап қазіргі саясаттанудағы басты бағыттардың бірі ретіндегі адам белсенділігінің, билікпен өзара әрекетінің тораптары мен ағыстарының көнеюі,

үдегіліуі және ұлғауы ретінде түсінілетін жаһандану теориясы таныла бастады. Жаһандану үдерістерін пайымдауда қазіргі саясаттанушылар үш негізгі бағытты атап көрсетеді: гиперглобалистер, скептиктер және трансформационалистер.

Қазіргі саясаттануда бүгінгі әлемде кеңінен таралған және миллиондаған адамдар үшін орасан зор тартымды құшке айналған ұлтшылдық феноменін зерттеуге үлкен көніл бөлінеді. Ұлттық қалыптастыруға, ұлттық мұddeлдерді қорғауға, ұлттың өмір сүруі үшін тиімді жағдайларды қамтамасыз етуге, оның ішінде ұлттық мемлекетті құруға бағытталған қозғалыс пен идеология ретіндегі ұлтшылдық (национализм) қазіргі әлемнің келбетін түбекейлі өзгертуі десек, артық айтпаймыз. Ұлтшылдықты зерттеу әлемдік саяси үдеріс дамуының қозғауышы құштерінің бірі деп ұғынуға мүмкіндік береді.

Қазіргі саясаттанудағы зерттеулердің өзекті бағыттарының бірі демократия және оған ықпал ететін факторлар мәселесі болып табылады. Бұл мәселе төнірегіндегі зерттеулердің көбеюіне 1990—2008 жылдары әлемнің әртүрлі аймактарында демократиялық үдерістердің кеңеюі мен тереңдеуі серпін берді. Жаңа саяси шынайылықтар талдаудың жаңа пәндік саласын қалыптастырыды, демек осыған байланысты пікірталастар мен оның жаңа теориялық тәсілдері туралы толғаныстарды да туғызыды. Осыған орай, біріншіден, демократия қалыптасуының әртүрлі тарихи кезендерін салыстыру, екіншіден, әрқылы географиялық, әлеуметтік-экономикалық, мәдени және халықаралық жағдайларда бағыты мен үрдісі жағынан ұқсас үдерістерді жүргізіп жатқан елдердің тобын анықтау үлкен маңызды ие болады.

2. Қазақстан және әлемнің дамыған елдеріндегі жетекші ғылыми мектептердің даму үрдістері мен жетістіктерін талдау.

а) Академик Э.Нысанбаевтың қазіргі философиялық-саясаттанулық мектебі (1991—2008 жж.). Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі жарияланысымен қазақстандық философияның алдында бірқатар жауапты міндеттер тұрды: құндылықтардың жаңа жүйесін, жаңа интегралды дүниетанымды негіздеу, қоғамдық сананың бағдарлары мен қондырығыларын түбекейлі өзгерту. Бірақ бұл міндеттерді орындау үшін философияның өзі өзгеруі, бұрынғы идеологемдердің жүгінен арылуы, өзге мән-мағыналы және құндылықтық конструкттарды қалыптастыруы тиіс болатын. Және де академик Ж. Әбділдиннің жетекшілігіндегі қазақстандық

философиялық мектептің шығармашылық өлеуетінің болуы қысқа мерзім ішінде қазақстандық философияның типі мен үлгісін қазіргі әлемдік ой дамуының аясында қайта бағалауға мүмкіндік бергенін айта керек.

Біріншіден, тоталитарлық идеологияның бұрынғы докторлары мен стереотиптерімен қош айтысу ұлттық және әлемдік философияның бүкіл тарихын жаңадан ашып, қайта бағалауға септігін тигізді. Екіншіден, кейінгі классикалық емес философияның ең өзекті мәселелері талқыланатын қазіргі философияның көкжиектері ашылды. Үшіншіден, және бұл ең бастысы, казақ мәдени этносының бірегейлігін білдіретін ұлттық қайнарларға бет бұрудың тамаша мүмкіндігі туды /1/.

Қазақстандық философияның бірінші және ең маңызды міндеті қазақ халқының бай философиялық мұрасын игеру, өзінің құндылықтық өмір-мәндік бағдарларына сәйкес, әлемнің ұлттық бейнесін қайта қалпына келтіру болды. Әлем мен адамды қабылдаудың тұтастығы, зерде мен жүректің бірлігі, ақиқаттың, ізгілік пен әділеттіліктің рухани-адамгершілік басымдылықтары, кеңпейлілік пен төзімділіктің ерекше типі — Ұлы даланың барлық осы сабактарын өз бойына жинаған қазақ философиясы адам танқаларлықтай заманға лайықты болып шықты. «Қазақ философиясы» термині философиялық лексиконға нық енді және бұл бағыттағы зерттеулер бүгінгі күні қазақстандық философияның басым бағытына айналып отыр.

Бұл бағыттағы қарқынды зерттеулер, негізінен, жоғары білікті философиялық мамандар шоғырланған ҚР БФМ Философия және саясаттану институтында жүргізіліп отыр. Қазақ философиясы өзіне тән онтологиялық және соған сәйкес антропологиялық ерекше типі бар номадтық (көшпенді) мәдениеттің рухани квантэссенциясы (өзегі) ретінде карастырылады. Номадтық онтология Батыстың белсенделілігіне де, Шығыстың ойға шомуына да ұқсамайды. Табиғатқа деген белсенді, іскер қатынас оған деген ізгі ниетті, аялы қатынасты білдіреді. Онтологияның мұндай типі өуел бастан адам мен әлемнің, адам мен өзге адамның бірлігін білдіреді. Өз зерттеулерінде біздің ғалымдар қазақ философиясының тұтастық және төзімділік ұстындарын енгізіп, зерде мен жүректің арасындағы араздықтан аулак тұратынын, руханилық пен адамгершілік өлшемдеріне жүгінетінін ашып көрсетті.

Жаңа дүниетанымдық және өдіснамалық парадигмаларды негізге алған қазақстандық фило-

софия қазіргі жаһанданушы әлемде өз тұғырына ның орнықкан қазақстандық қоғамды жүйелі жаңартудың үдемелі ырғағымен үндесе отырып, өз дамуының келешегінен үлкен шығармашылық өлеует күттіреді. Қазақстандық философтардың таяу жылдарға арналған анағұрлым перспективалы бағыттарының қатарына қазақ халқының ұлттық өзіндік санасы мен ұлттық бірегейлігін қалыптастырудың анықтауыш факторы ретіндегі қазақ философиясының тарихын қарқынды және терендете зерттеуді жатқызуға болады. Бірақ қазақ философиясының тарихын зерттеу жана кезеңге өттіді де үйғарады. Бұл, біріншіден, еңбектері осы уақытқа дейін лайықты бағасына ие бола қоймаған Ғұмар Қараш, Міржақып Дулатов, Мәшіүр-Жұсіп Қөпееў және тағы басқа әйгілі ойшылдардың шығармашылыктарына бет бүрумен байланысты. Екіншіден, жекелеген ойшылдардың философиялық мұрасын зерттеуден, онтологиялық, ассиологиялық, этикалық қырларына терен бойлай отырып, қазақ философиялық ойының біртұтас мәселелік өрісін қалыптастыруға жұмылуы тиіс мәселелік зерттеулерге көшу қажет.

Қазақ дүниетанымына «тән» белгілерді анықтай отырып, үдерістер мен құбылыстарды ұғымдық талдау үstem болып келетін рационалистік тәсілдермен ғана шектелмей, әлемдік философиялық ғылымның барлық технологиясы мен өдіснамасын пайдалану қажет. Әдетте әлемнің бейнелік сипаты, шынайылықты кеңістік арқылы түсіну және тағы басқа көшпенделердің дәстүрлі дүниетанымына тән өзгешеліктер үлкен манызға ие болатын қазақ ділінің ерекшеліктерін ескеру керек /2/.

Соңғы үш жылда тек қазақ философиясының тарихын ғана емес, тұтастай алғандағы түркі философиясын да реконструкциялауға деген көрнекі үрдіс байқалды. Бұл мәселе өзінің ерекше өзектілігін көрсетіп отыр. Біріншіден, қазіргі суперөркениеттердің байланыс аймағы жаһандану жағдайында ерекше манызды болып тұр, ал түркі әлемі ислам, православ, қытай және батыс өркениеттері тоғысатын аймакқа дөп келіп тұр. Екіншіден, жаңа тәуелсіз түркі мемлекеттерінде пассионарлықтың деңгейі барынша жоғары. Бұл үстіміздегі ғасырдың түркі руханилығы мен мәдениетінің гүлденер ғасыры болар деген үміт отын ұялатады.

Осы уақытқа дейін отандық ғалымдардың күш-жігері қазақ және мұсылман философиясын зерттеуге жұмылдырылып келді және салмакты нәтижелер де алынды. Қазіргі уақытта жаңа та-

лап қойылып отыр: түркі мәдени аймағының дүниетанымдық кешенін талдау, әлемге деген қатынастың түркілік типінің өзгешеліктерін, тәсілдері мен формаларын зерттеу. Түркі тілдес халыктар әлемі өз дәстүрлеріне сәйкес аса бай мәдениетті қалыптастыруды. Мындаған жылдар бойы ол шумервавилон, семит, мысыр, қытай мәдениеттерімен, ал кейінірек орыс және батыс европалық мәдениеттермен сұхбатқа түсे отырып, өзінің ішкі тұтастығы мен ұлттық төлтумалылығын сақтап қалды. Түркі қабылдауында ислам халықтың исламға дейінгі наым-сенімдерімен, ең алдымен, тәніршілдікпен және зороастризммен синтезге түсे отырып, түрленіп шықты. Бұл синтез мұсылман мистицизміне, өсіресе көшпелі халықтың менталитеті мен экзистенциалдық мінезіне анағұрлым қолайлы жауап беретін хорасан сопылығына тартылу арқылы іске асты. Бірқатар маңызды сұрақтарға жауап беру міндеті тұр: философияның түркілік типінің тәсілдері мен формалары қандай; оның өмбебаптылығы мен негізгі дүниетанымдық парадигмалары немен сипатталады; түркі ойының дамуы мен қалыптасуында исламның рөлі мен маңызы қандай; еуразиялық кеңістіктегі түркі және славян философиялық дәстүрлерінің сұхбаты қандай мағынаға ие?

Түркілік рухани мұраны зерттеп үйрену тек түркі әлемінің ғана емес, ең алдымен, ортазиялық әлемді де біріктірудің алғышарты екендігін атап көрсету керек. Өйткені Қорқыт Ата, әл-Фарabi, Ж.Баласағұн, М.Қашқари, А.Йұғінеки, С.Бақырғани, Кожа Ахмет Иасауи және басқа да көптеген шығыстық ойшылдар қазақтардың да, қырғыздардың да, өзбектердің де, үйғырлардың да, түркімендердің де, әзіrbайжандардың да, түріктердің де жалпы ортақ мәдени игілігі емес пе?! Олардың шығармалары араб, шағатай, үйғыр және алтай тілдерінде жазылды, сондықтан барлық атап қалыптастырудың жалпы ортақ тамырдан шыққан түркі философиясы мен мәдениетінің тарихына өз үлестерін қосқанын мойындау қажет. Осыған орай, түркі ойын зерттеу көптеген түркі халықтарының күш-жігерін біріктіруге және біртұтас түркі мәдени аймағын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тәуелсіздік деген үғым кез келген түркі халкы үшін өте қадірлі үғым болып табылады. Бұл құбылыстың терен астарларын тарих қойнауынан, атабабамыздың еткенінен, оның сан ғасырлық арманынан іздегеніміз азбал. Сонау ежелгі заманда хандығының тұтастығын сактауға тырысқан әрекеттерден, оның ішінде жонғарлармен, қоқандық-

тармен, ресейліктермен болған текетірес тартыстардан осы тәуелсіздікке деген ұмтылыстарды аңғарамыз. Ақыры түбінде халқымыз үшін күрделі кезең болған XX ғасырдың сонында “Алмас қылыш кап түбінде жатпас” дегендегі жарқ етіп тәуелсіздіктің, дербестіктің де күні туды. Өзінің құбылыстық мәні жағынан әрбір халықтың өмір сұру тәсіліне, дүниетанымдық жүйесіне барынша алтын өзек қызыметін аткаратаң тәуелсіздіктің өзінің лайықты тұғырына конып, әдеттегі саяси-әлеуметтік, этникалық, ділдік құбылысқа айналғанының өзі онай нәрсе емес екен. Өйткені бұрынғы қоғамдық мәншікке үйренген дәуірде халықтың санасында ондаған жылдар бойы үйреншікті болып кеткен дүниені түсіну әдеттері мен әлеуметтік психологиясы қат-парланып жатқаны байқалды. Ол қисын бойынша бұқара халық мемлекет тарапынан патерналистік (әкелік) қамқорлыққа үйреніп алған болатын. Яғни мұндай жағдай кейір әлеуметтік қабаттар үшін үйреншікті бойкүйездікті, жауапсыздықты, тіптен, масылдықты қоғамдық психологияға бойлатып үлгірген болатын. Енді жаңа тарихи жағдайда дамыған, өркениетті елдердегі сияқты әрбір азаматтың жеке белсенділігі мен жауапкершілігіне негізделген кәсіби біліктілігін өрбіту қажеттіліктері туындағы бастайды. Бұл тәуелсіздіктің іргетасын бекіте түсетін, әрбір азаматтың жеке бостандығын қорғай алатын жаңа заманың әлеуметтік болмысона сәйкес келетін философияның қалыптасуына итермелейді. Міне, сейтіп, жалпы халқымыз бері тұтас мемлекеттің шын мәнінде тәуелсіз болуы үшін алдымен әрбір азаматтың құқығы мен оның жеке даралылығын қорғай алатын қоғамдық қалыптастыру қажеттілігі өзектене бастайды. Сонда ғана адамға қарай бетбұрыс та жасалады, орта тап та дүниеге келеді, кәсіпкерлік те биік деңгейде өркендейді, әлемдік мәдениет мойындағы бастайды және діни дүниетанымға деген еркіндігіміз нығая түседі. Міне соның арқасында өз кезегінде атеистік бағдардан толығымен бастырып, ождан бостандығын кеңейтетін діни негіздерімізді жаңғырта алатынымызды байқаңық. Осындай адам бойындағы даралықты, шығармашылыққа деген еркіндікті мойындаған демократиялық елде ғана тәуелсіздікке ауадай қажетті бірлік те, ынтымақтастық та нығая түседі екен. Адамдар қоғамдағы қарапайым тобыр мүшесіне, бұқаралық мәдениет өкіліне айналмайды, олар бұл тіршілікте өзіндік лайыкты өмір жолы бар еркін азаматтар қауымдастығына айна-

лады. Әрине осындай адамдар арасындағы өзара түсіністіктердің терендей түсіуі әркім үшін қажет дүние және оның шынайы мағынада көрініс беруі өте маңызды. Республика азаматтары өздерінің мәдени және ұлттық бірегейлігін тәуелсіз мемлекеттің болашағымен байланыстыру арқылы ғана жасампаздық жолына түседі алады. Осындай саяси-әлеуметтік үрдіс қана Қазақстандағы саяси-әлеуметтілік орнықтылықтың, этнос-аралық келісімнің терендеуіне себепкер болады. Қазақстан өзінің тәуелсіздік мәртебесінен қол жеткізген кезеңнен бері әртүрлі ірі кикілжіңдерден, қактығыстар мен тарыстаудан аман. Ондай теріс векторлы үрдістерден қорғап келе жатқан рухани күшіміз – халқымыздың бірлікке деген ұмтылысында. Мемлекеттік басқару мен қоғамның құндылықтық бағдарлары осы нысандардан таймаса ғана осы әлем мемлекеттері арасында 9-шы орын алатын үлкен геосаяси кеңістікте тәуелсіздік философиясының қисынымен жүреміз. Ал енді тарихтың донғалағын кері бұрып, одан басқа сокпақтарға түсіп кетуге тырысқан әрекеттеріміз тұп негізінде өзімізге де, өзгелерге де тиімді емес, әрбір азаматтың жеке өміріне де нұқсан келтіреді.

Қазақ халқының ойлау мәдениеті тарих қойнауындағы сақтар мен ғұндар замандарынан басталып түркілік тайпалардың қалыптасқан кезеңінде айқын көрініс береді. Қорқыт, Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Иасауи, Ахмет Иүгінеки, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Қадырғали Жалайыри және т.б. көптеген түркілік ғұламаларымыз қазақ хандығы кезіндегі ақын-жыраулар мен би-шешендерге өздерінің даналыққа толы философиялық ойларын рухани сабактастықпен табысады. Одан әрі Шоқан, Ыбырай, Абай, Шәкірім сияқты дүлдүлдеріміз тарих сахнасына келді. Ал енді XX ғасырдың басындағы қазақ интеллигенциясының қалыптасуы да өзінше керемет құбылыс емес пе? Міне осындай үлкен рухани белестердің, рухани байлығымыздың философиялық түрғыдан ұзақ жылдар бойы терен зерттеусіз қалуы және оларға жан-жақты пайымдаулар жасалмай келуі тарих алдындағы күнә іспетті болатын. Осы қарызымыз бері парызымызды орындауға асықтық. Тіптен, кезінде “қазақ философиясы” деген ұғымның айтылуына да қарсылық болған дәуірлер де болғаны да тарихи шындық болатын. Ал енді қазіргі кезеңде ғылыми ізденістердің арқасында осы “актан-дактардың” орны толығуда. Ғылыми-зерттеу жобалардың орындалуымен қатар қазактың ғұлама-

ларының дүниетанымына арналған бірталай кандидаттық және докторлық диссертациялар қорғалды. Қазіргі заманда Қазақстанда интеллектуалдық саладағы шын мәніндегі бәсекелестікке қабілетті, биік деңгейі бар кәсіби философия толығымен қалыптасты деуге болады. Бұлардың бәрі көнілге демеу болады, болашақтан үміттендіреді. Ал енді казак философиясының басқа халықтардың философиялық жүйелерінен айырмашылығына тоқтала кететін болсақ, онда оның екі айрықша қасиеттерін атап өту керек. Біріншіден, казак халқының сан ғасырлық философиялық ойы негізінен этикалық бағдарларға, моральдық құндылықтарға сүйенгенін атаған жән. Екіншіден, әл-Фарабидің рационалистік философиясынан басқа қазақ даласының даналарында, негізінен, поэтикалық формадағы әлемді игеру, пайымдау, зерделеу көрініс береді, көркемдік образдармен бейнелеу басымдық танытады. Бұл біздің шығыстық ділімізге, әлемді көркем образдармен өрнектеуге бейім келетін ерекше түсініктерімізге толық сәйкес келетін сипаттамалар болып табылады. Мұндай ерекшеліктер жалпы адамзаттық мәдени жүйені байытпаса, ешқандай деңгейін төмendetпейді.

Әрине қазақ халқының сан ғасырлық тарихын түркілік кезеңінен бөліп қарастыруға болмайды. Сонымен қатар түркілік негізіміз бір болып келетін көрші жатқан халықтардың ділі мен дінін, дүниетанымы мен философиялық әлемді игеру тәжірибесін қазіргі пәрменді дамуымызда, тәуелсіздікті нығайту аясында толығымен ескериуміз қажет. Түркілік философияның басқа дүниетанымдардан өзіндік төлтумалығы сонау Тәнірге сенген тарихи кезеңдерден басталады. Түркілердің тарихи үдерісте әртүрлі діни дүниетанымың құрылымымен таныстыры да белгілі. Түркілер ислам дінін қабылдағанымен өзінің төлтума мәдениетінің ерекшеліктерін ұмытқан емес, тіптен, оның барлық мән-мазмұнын еркіндікке, даналыққа құмар кейпіне қарай бейімдеді, дамытты. Сондықтан араб-мұсылман мәдениеті де өздерінің діни құрылымдарын таратушы ғана емес, сонымен қатар түркілерден көптеген рухани дүниелерді қабылдады деуге болады. Сөйтіп мәдениетаралық сұхбаттар мен байланыстар Тұран жерінде екі жақты өзара байланыс сипатында өрбігенін байқаймыз. Айта кететін бір жәйт: Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Иасауи, Ахмет Иүгінеки және т.б. түркі әлеміне ортақ тарихи тұлғаларға туыскан халықтар өзімшілдікке салып таласпағаны жөн. Одан ұта-

рымыз шамалы. Оның орнына бұл ғұламалардың дүниетанымын, философиялық жүйелерін тереңдей ашып беруге біріге ғылыми-зерттеу әрекеттерін жасағанымыз тиімдірек. Міне сол арқылы барлығымыздың да рухани дүниеміз байи түсетіні анық. Ал жас үрпак шығыстық даналық үлгілерінің қайнар бұлағынан сузындауға мүмкіндік алады. Біздің ғылыми жобаларымыздың құндылықтық бағдарлары қазіргі жаһандану заманында осындағы ұстындарды басшылыққа алады.

Тәуелсіздік тұсында және қазіргі қазақстандық философияның қалыптасуы кезеңінде әл-Фарабидің философиялық мұрасын зерттеу жана қарқынға ие болды. Мұның барысында әл-Фарабидің шығармашылығы жаңа дүниетанымдық және әдіснамалық ұстындар түрғысынан талдануда. Фарабитану философиялық зерттеулердің дербес саласы ретінде бірнеше ондаған жылдар бойы дәл осы Қазақстанда қалыптастып дамыды, онда жоғары білікті мамандар ұжымы шоғырланды. Әл-Фараби трактаттарын орыс және қазақ тілдеріне аудару, мәтіндердің ғылыми түсініктемелері, оларды герменевтикалық талдау, «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы шенберінде әл-Фараби шығармаларының онтомдық жинағының жарық қөруі, халықаралық конгрестер – осының барлығы Алматыны фарабитанудың халықаралық орталығы ретінде мойындауға алып келді.

Қазақстандық зерттеушілер ұжымы әл-Фараби дүниетанымдағы құндылықтарды әлемге деген танымдық, адамгершілік, эстетикалық және діни қатынастардың бірлігі аясында талдауды, әртүрлі мәдениеттер мен өркениеттер құндылықтарының синтезі мен қақтығысының қайшылықты үдерісін бастан кешіріп жатқан қазіргі әлемнің аксиологиясында әл-Фарабидің құндылықтар жүйесінің қажеттілігі дәлелденді /3/.

Қазақ, түркі, ислам философиясына бет бұру қазақстан философиясы типінің өзін өзгерістерге ұшыратты, философияның қазіргі үлгісінің қалыптасуына, рухани басымдылықтарға иек артқан тұтас дүниетанымның қалыптасуына ықпал етті. Жаңа дүниетанымдық және әдіснамалық мазмұнға ие бола отырып, қазақстандық философия жауапты да кезек күттірмейтін міндетті – қазақстандық қоғамның өлеуметтік-экономикалық және саяси трансформациясына лайықты құндылықтардың жаңа жүйесін қалыптастыру міндеттіне кірісті.

Қазақстандық философия үшін біздін тікелей көршілеріміз болып табылатын елдер, Ресей мен

Қытай ойшылдарының философиялық мұрасын игеру ерекше мәнге ие және келешегі бар іс. Орыс философиясы кеңес дәүірінде қазақ философиясы сияқты жабық тақырып болатын. Егемендік жылдары қайталанбас ұлттық тип пен халықтық даралық аңғарылатын ұлттық философияның тамаша бейнелерін қалпына келтіруге мүмкіндік туды. Орыс философиясындағы бүкіл тұтастық, оның руханилықтағы казакы дәстүрлермен мәдени сұхбаты мәселелері төнірегіндегі қазақстандық ғалымдардың жүргізіп отырған зерттеулері бізге маңызды әрі жемісті көрінеді. Біздің келесі көршіміз – Қытайға келер болсақ, Казакстанда қытай философиясын зерттеу бастапқы кезенде тұр және біртіндеп қүшейіп келе жатыр. «Өзгерістер Кітабынан» бастап, ежелгі қытай философиясының негізгі бағыттары – конфуцийшілдік пен даосизм, адам мен оның жетілуіне қатысты олардың түсініктемелері сияқты ежелгіқытай ойының анағұрлым басты ескерткіштері зерттеліп жатыр.

Жаһандану парадигмасы жаңа онтология мен жаңа антропология жасап шығаруды күн тәртібіне қойып отыр. Бұл бағытта қазақстандық философтар алға ұмытылыс танытты, қазіргі заманың іргелі мәселелерін шешудің нобайы белгіленді: постиндустриалды ақпараттық қоғам жағдайларында болмыспен және үйлесімді дамумен жанды әрі тікелей байланысты қалайша сактап қалуға болады. Адам туралы ғалымдардың мәліметтері мен қазіргі тұжырымдамаларға сүйене келе, аса бай әлемдік философиялық мұраны компаративистік талдау нәтижесінде жаңа антропологияның ұлгісі жасалды, онда адамның ерекше рухани мәні, оның ішкі архитектоникасы мен әлемдегі руханишығармашылық мақсаты ашылды. Білімнің бұл кесіндісіндегі кол жеткен нәтижелер көпшілікке танымал болған қазақстандық философиялық мектептің қызметімен және оның республиканың тәуелсіздік алғанынан кейінгі одан ары дамуымен байланысты. Бұл зерттеулердің басты интенциясы біртұтас рухани құндылықтар мен басымдылықтарға бағдар ұстанған сенімділіктің жаңа планетарлық этикасын қалыптастыру болып табылады.

Ғылыми білім берудің өзінің үдерісінде болсын, жалпыұлттық менталитеттің дамуы үшін болсын, қазіргі тұғырнамалық ойлауды қалыптастыруды философияның әдіснамалық құрамының маңызы өзекті күйінде қалып отыр. Ғылыми ойлауды дамыту үшін әдіснамалық зерттеулерді қолдаудың көкейкестілігі ғылыми

білімдерді өндеудің бұрынғы канондарының жоғалуымен, ғылыми мамандарды даярлаудың жана үлгілерін енгізу қажеттілігімен байланысты болып отыр. Бұл инновацияға өту үшін нәтижесі социумды басқарудың тиімділігіне бағытталған іргелі және қолданбалы зерттеулерді дамытуда сыйымдылықтың тәжірибесі бар дағыған елдердегі үрдістерді үйлестіре отырып, өзіндік теориялық-әдіснамалық тәсілдерді жасап шығару қажет. Қоғам ментальдығының динамикасы түрғысынан алғандағы өзектілік, тұтастай қарағанда, бұқаралық сананың әлемге деген рационалдық қатынасын жоғалтуымен, әлемді қабылдаудағы эклектизм мен иррационализмге икемділіктің ұлғаюымен сипатталады. Сондықтан қоғамдағы ойлау үдерістерінің алгоритмін анықтауға арналған әдіснамалық тәсілді, тиімді басқарушылық және саяси шешімдерді қабылдаудың қажетті жағдайы мен шарты ретінде олардың ғылыми мониторингін жүзеге асыру керек.

Эпистемологиялық зерттеулердің тақырыбы қазіргі ғылыми білімнің негіздерін зерттеумен, ғылыми ойлаудың типтерімен, ғылыми әдістердің қорын пайымдаумен және базистік теориялардың қозғалысындағы үрдістерді зерттеумен байланысты және осы соғысының қөмегімен әрі соның негізінде қазіргі өмір динамикасының, экономика, саясат, мәдениет, ғылым, білім синды оның әртүрлі салаларының барлық негізгі мәселелері зерттеледі.

Эпистемологиялық зерттеулердің дамуы қазіргі өркениеттік кеңістіктік мемлекеттік бірекейлікке кол жеткізуге едәуір ықпал ететін ойлау мәнері ретінде, ерекше әрекет түрі ретінде, әлеуметтік институт ретінде қазақстандық ғылымның тұтастығын өндеп шығаруға септігін тигізеді.

Таяу жылдары Республика философтарының күш-жігерімен қазіргі таным теориясының іргелі философиялық мәселелерін кешенді зерттеуді жүзеге асыру үйғарылып отыр: бұл – рационалдылықтың жаңа типтерін мұқият зерттеу, оның онтологиялық және әлеуметтік-мәдени негіздерін айқындау; қазіргі заманғы философияның, жаратылыстану мен гуманитаристиканың ұсынған таным тұжырымдамаларын философиялық талдау.

Елдегі қоғамдық сананың трансформациясы менталитеттің дәстүрлі адамгершілік қондырылары көбіне бұзылып, көдуілгі құндылықтық-мән-мағыналық сатылар желге үшқан жағдайында, ал қазіргі әлемнің әлеуметтік сауатты өміріне жауап беретін сананың рухани-құндылық-

тық құрылымы өлі дамымаған және игерілмеген жағдайында өтіп жатыр. Мұндай ахуалда қоғамдық және тұлааралық қатынастардың бағытын таңдау өмірлік маңызды мәнге ие болады. Бөлшектенген индивидтер мен ыдыранқы әлеуметтік топтар өз қатынастарын өзара түсіністік, өзара көмек, ынтымақтастық ұстындарының негізіне құрастыра ма өлде өзара наразылықты ұлғайту, қактығыстарды шиеленістіру, қарама карсы тұру қондырыларын жетекшілікке ала ма? Бұл мәселе ауқымында әлеуметтік жүйенің таразыланған, шоғырланған жағдайына кол жеткізудің тиімді әлеуметтік технологиясы ретінде төзімділік (толеранттылық) тұжырымда-масы практикалық-колданбалы маңызды мәнге ие болады. Бүтінгі күні қазақстандық философтар толеранттық сана мен жүріс-тұрысты қалыптастырудың дүниетанымдық негіздерін, казак мәдениетінің этикалық ұстыны ретіндегі төзімділікті, қазақстандық қоғамда толеранттық сананы қалыптастырудың әлеуметтік-саяси тетіктерін барынша салмақты түрде талдап отыр. Бұл зерттеудің нәтижесінде қоғамдағы деструктивті үдерістердің орын алуы мен оның салдарларын бағалаудың, демократиялық мемлекеттегі азаматтық көлісімнің негізі ретіндегі әртүрлі этностар мен әлеуметтік топтардың әрекетіндегі орнықтылықты анықтайтын толеранттық сананың қондырыларын қалыптастыруды зерттеудің теориялық-әдіснамалық базасы жасалды /4,5,6,7/.

Болашакта, біздің пікірімізше, көптеген мәселелерді қазіргі шынайылықты ескере отырып, адамды рухани тұлету тұрғысынан теренцірек әрі тұтастай зерттеу қажет болады. Осыған орай, философиялық ой тарихының дәстүрлі мәселелерін жаңаша түсіндірудің қажеттілігі туындейді.

Әсіресе, қоғамның рухани жаңғыруына қызмет ететін, әлеуметтік ортадағы этносаралық және конфессияаралық қатынастардың қазақстандық ұлгісін әрі қарай нығайту ерекше маңызды мәселе болып келеді. Сондықтан зерттеудің маңызды бағыттары ретінде әлеуметтік философия, ғылым, мәдениет және техника философиясы болып танылады. Бұл орайда айтываемыз – біз Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың трансформациялануы және дәстүрлі мәдениет құндылықтары мен либералды-демократиялық дискурсты үйлестіретін жаңа құндылықтар жүйесінің қалыптасуына байланысты зерттеудерде комакты нәтижелерге кол жеткіздік. Қазақстандағы ғылымның тарихи қалыптасуы үдерісі

табысты зерттелуде, сонымен қатар шығыстық және батыстық танымдық стратегияларды салыстырмалы талдаулармен байланысты әдіснамалық мәселелер де теренінен қарастырылуда /5, 6, 7/.

Әлеуметтік мәселелер бойынша қазақстандық авторлардың көп жылғы ой-толғамдары мен зерттеулері әртүрлі бағыттарға жіктелген: әлеуметтік онтология, әлеуметтік инженерия, саясат пен құқық философиясы, мәдениетаралық сұхбат мәселелері және т.б. Шынайы плюрализм мен фрагменттік қоғам арасындығы айырмашылық жіктеуден өткізіледі. Сөйтіп әлеуметтік шындық пен әлеуметтік танымның және әлеуметтік трансформациялардың маңызды онтологиялық негізі – рухани мағыналар мен құндылықтар екендігі атап көрсетіледі.

Қазіргі қоғамның өзекті мәселесі – шетелдердегі отандастарымыздың өмір сүру жағдайлары мен болашаққа қарай дамуын зерделеу болып отыр. Сондықтан соңғы жылдары қазақстандық философтардың қүшімен диаспорология деп аталағын жаңа кешенді зерттеу бағытының теориялық негіздері белсенді түрде қалыптасада. Бұл бағытта біздер тиісті нақты-социологиялық зерттеулер жүргізу деміз.

Жаһандану ауқымындағы философия тақырыбына (бұл жоба қазақстандық-ресейлік деп есептеледі), Қазақстанның біртұтас халықаралық қауымдастырған енуінің мәніне, типіне, ұлгісіне және жағдайларына байланысты болашағы бар зерттеу бағыттары ретінде біздің тарағымыздан табысты игерілуде. Осы мағынада қазіргі түріндегі жаһандану теліп отырған ұлттық мәдениет пен бұқаралық мәдениеттің қатынасын талдау маңызды деп есептеуге болады. Әлемнің ұлттық образының, қазақ және қазақстандық мәдениеттің бірегейлігі мен қайталанбастиғын сактаудың алғышарттары мен жағдайлары қандай екендігін анықтау – маңызды мәселелердің қатарына жатады. Біз жаңа философияның қалыптасуының қажеттілігін дәйектеумен айналысамыз. Ол қанатын кең жайып келе жатқан жаһандану жағдайындағы өзара түсінісу философиясы және оның негізгі принциптері мен басымдылықтарын анықтау күн тәртібіне қойылып отыр /8,9,10,11/.

Келесі 2009 жыл – “Мәдени мұра” Мемлекеттік бағдарламасы бойынша зерттеу жұмыстарының екінші кезеңінің (2007–2009) аяқталатын жылы. «Ежелгі дәуірден бүтінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы»

(20 томдық) топтамасы, «Әлемдік философиялық мұра» (20 томдық) және әл-Фарабидің «10 томдық шығармалар жинағы» қазақ тілінде толығымен баспадан жарық көрмек. Бұл бағытта мектеп пен жоғары оқу орындарына арналған оқу куралдары мен хрестоматиялар дайындалуы жоспарланауда. Демек білім беру процесіне мәдени мұраны енгізу мәселесі көтеріліп отыр. 2009 жылы ағылшын тілінде алғашқы рет 3 томдық “Қазақ философиясы” жинағы баспадан шығады.

Қазіргі таңда қазақстандық философия кенестік кезеңнен кейінгі дәуірде өзін жоғалтпады, тіпті, XXI ғасырдағы өзінің дамуында жаңа көкжиектерді анықтап, жоғарғы теориялық деңгейді сактай алды деп сенімді түрде айтуға болады.

Сонымен қазақстандық философия саласында әлемдік деңгейде мойындалған екі мектеп бар: диалектиканың теориясын пайымдау бойынша академик Жабайхан Әбділдиннің философиялық мектебі және қазіргі ғылымның методологиясы мен логикасы бойынша академик Әбдімөлік Нысанбаевтің философиялық мектебі. Тәуелсіз жылдары академик Ә.Нысанбаев пен оның шәкірттерінің бұл мектебі өрі карай дамытылды және соның нәтижесінде философиялық және саяси ғылымдар бойынша халықаралық мектеп қалыптасты.

Енді дамыған елдердегі саясаттану бойынша жетекші ғылыми мектептері төмендегідей:

Алдымен үлтшылдықтың ағылшын мектебі. Бұл мектептің жетекші өкілдері экономиканың Лондондық мектебіне (Э.Геллнер, Ю.Смит, Э.Хобсбаум), Бирмингем университетіне (Дж. Брейли) жатады.

Содан кейін К.Дойчтің коммуникативтік үлт теориясы. Үлттар индустріалды дәуірдің туындысы болып табылады, сонымен қатар, олардың пайда болуында жалпы тіл, жалпы құндылықтар мен рәміздер сияқты мәдени факторлар маңызды рөл атқарады. К.Дойчтің теориясы бойынша, жалпы тілдің және мәдениетің қалыптасуы егemen мемлекет ауқымында әлеуметтік коммуникацияның үлтты қалыптастыруыш факторы ретіндегі өсуіне алып келеді /9/.

Э.Геллнердің үлтшылдықтың жаңғыру теориясы. Тек күшті, орталықтан басқарылатын мемлекеттің пайда болуы әлеуметтік және экономикалық мобильділіктің өсу жолында кедергілерді жоюға, саяси қатысу үшін жаңа институттарды қалыптастыруға, біртұтас білім беру жүйесін енгізуге мүмкіндіктер берді /10/.

Б.Андерсонның елестетілген қауымдастықтар тұжырымдамасы. Оның үлтшылдық теориясы

үлтты елестетілген қауымдастық ретінде қарастырады және оның негізін “баспалық капитализм” қурайды, яғни өз оқырмандарында мемлекет ауқымындағы біртұтас қауымдастыққа өкілділік сезімін қалыптастыруға қабілетті кітаптар мен газеттердің таралуы/11/.

Демократияланудың үшінші толқыны туралы тұжырымдамасы (С. Хантингтон және басқалар /12/).

Транзиттану – демократиялық транзиттің зандалықтарын зерттеуші жаңа бағыт, яғни авторитетарлықтан демократиялық режимге өту туралы ілім (Г.О.Доннелл, Ф.Шмиттер, Л.Уайтхед және басқалар /14/).

“Әмбебаптық (демократияланудың жалпы зандалықтарын іздеу) пен контекстуализм (демократияланудың тарихи, аймақтық және үлттық ерекшеліктеріне бағдарлану және оның әмбебап себептерін іздеуден бас тарту)” әдіснамалық қайшылығын шешудің негізінде жалпылама демократиялану теориясын қалыптастыру.

Саясаттанудың ғылыми пән ретіндегі институтталуының маңызды көрінісі – осы сала бойынша мамандардың өзіндік жұмыстары жарияланатын ғылыми журналдардың болуы. Қазақстанда соңғы уақытта саясаттану бойынша ондаған ғылыми журналдар пайда болды. Әдетте бұл журналдар университеттерде, аналитикалық құрылымдарда және ғылыми-зерттеу институттарында жарық көреді. Дегенмен республикада көсіби ассоциациялар мен қауымдастықтарда журналдарды жариялауда шетелдік практика жетіспейді. Ал енді журналдық жарияланымдармен қатар монографиялардың, конференция жинақтарының, саяси тақырыптардағы кітапшалардың саны көбейіп келеді.

Қазақстандағы саясаттану саласының маңызды сипаттамасы ретінде, әдетте, құнделікті саяси жағдай бойынша өртүрлі мәселелердің негізін зерттеумен, социологиялық сауалдармен, сайлау кезеңдегі пиаркомпаниялармен айналысады айтуға болады. Аналитикалық құрылымдар мемлекеттік құрылымдар мен саяси партиялар ауқымында қызмет атқарады немесе үкіметтік емес үйымдар мәртебесіне ие болады. Жеткілікті каржылық базасы бар осы құрылымдардың кейбірі аналитикалық сипатка ие дербес журналдары бар.

Қазақстандық саясаттанушылардың барлық зерттеулеріне жуығы, яғни докторлық және кандидаттық диссертациялар мен ғылыми-зерттеу жобалары Қазақстан мен Орталық Азияға арналған. Саяси ғылымдардың жалпытеориялық

әдіснамалық мәселелеріне арналған зерттеулер жоқтың қасы. Бір жағынан, бұл Қазақстанда тұрып өзіміздің дербес елімізді зерттеу женілірек және табиғи екендігін білдірсе, екінші жағынан, біздің саясаттанушылардың теориялық және әдіснамалық деңгейі өзірге онша бік емес екенін білдіреді.

Жақын және алыс болашақтағы Қазақстандағы саясаттану мен саяси білім дамуының бағыттары мен сипатындағы төмендегі үрдістермен байланысты белгілі бір өзгерістерді күтуге болады.

1. Зерттеулердің теориялық және әдіснамалық деңгейлерінің көтерілуі қазақстандық және шетелдік саясаттанушылар арасындағы қатынастардың өсуімен, үрпактардың ауысымен, батыстағы университеттерде білім алған жас мамандардың, әсіресе, “Болашак” бағдарламасы бойынша білім алғандардың ғылыми саҳнаға шығуымен байланысты. Бұл үрдіс қазақстандық және шетелдік саясаттанушылардың біріккен жобалар санының өсуін қамтамасыз етеді.

2. Салыстырмалы әдіснама саясаттанулық зерттеулер практикасында кеңінен қолданыстар табуда. Бұл үрдістің өткен зерттеулермен байланысының бір қыры – саясаттанушылардың жаңа буыны әдіснамалық үстанымдарды байту мақсатында Қазақстанның саяси жүйесін басқа саяси жүйелермен салыстырмалы түрде зерттеулер жасауға жүгінуінде. Қазіргі кезеңде және болашақта салыстырмалы әдіснама саяси танымның тиімді тетіктерінің бірі болып кала берері анық. Қазіргі заманғы саясаттанудың Қазақстанның саяси жүйесін зерттеу үшін жасампаздық танытқан және пайымдалған тұжырымдамалық кестелері мен әдіснамалық тұрғыларды кеңінен қолдану күтілуде.

3. Саяси жаһандану бойынша зерттеулердің кеңеюі. Қазіргі уақытта саяси жаһандану Қазақстандағы саяси зерттеулердің кең таралған тақырыбы болып отыр. Болашақта бұл үрдіс сақталады және кеңейіп, терендей түскен жаһандану үдерістеріне Қазақстанның ендей түсімен ол тіпті күшіне түседі. Бұл үлттық және аймақтық деңгейде Қазақстанның саяси үдерістері мен Орталық Азияның басқа мемлекеттерінде сапалы өзгерістерді алып келуі тиіс.

4. Төуелсіз Қазақстанның саяси жүйесінің демократиялануы бойынша зерттеулердің кеңеюі. Демократиялану жаһандық үдеріс ретінде әлемнің әртүрлі аймақтарында көптеген елдерді қамтыған саяси жаһанданудың салдарларының бірі болып келеді. Осы орайда Қазақстанның саяси

жүйесінің демократиялануы бойынша зерттеулердің терендей және кеңеюе түсетінін алдын ала болжауға болады және Қазақстандағы демократияны қоса отырып, посткенестік демократия ерекше типі бола ма, әлде ол қазіргі замандағы демократияның дамуының жалпы занылығына бағына ма деген мәселенің шешімін табудағы қазақстандық саясаттанушылардың үлесін атап өттеге болады.

5. Орталық Азиядағы терроризм мәселесі бойынша зерттеулердің кеңеюі. Қазіргі уақытта бұл тақырып – Қазақстан саясаттанушылардың белсенді түрде зерттеп жатқан тақырыбы қатарында. Олар Орталық Азиядағы терроризм мәселесі бойынша іргелі монографиялар мен макалалар жазуда, көптеген диссертациялар қорғап, конференцияларда өздерінің баяндамаларын арнауда. Беделді мамандардың пайымдауынша, терроризм мәселесі өзірге ұзак уақыт бойы әлемдік саясаттың басты бағыттарының бірін, оның ішінде Орталық Азиядағы үрдісті анықтайды. Соңықтан Орталық Азиядағы терроризм мен діни экстремизм мәселелері және олардың Қазақстанның үлттық қауіпсіздігіне ықпалы біздің саясаттанушыларымыз үшін өзірге ұзак уақыт бойы өзекті болып қалары анық. Сонымен қатар, әлемдік қаржылық-экономикалық дағдарыс жағдайындағы Қазақстанның саяси дамуына діни фактор мен мәдениетаралық және өркениетаралық өзара әрекеттестіктің ықпалы мәселесіне отандық саясаттанушылардың қызығушылығы одан әрі арта түседі.

6. Саяси технологиялар мен қолданбалы зерттеулердің маңызы арта түседі. Бұл үрдіс біз жоғарыда атап өткен әлемдік саясаттану дамуының басты үрдісіне сәйкес келеді. Қазақстанның саяси жүйесінің демократиялануы жүзеге асқан сайын қолданбалы зерттеулермен, саяси технологиямен, саяси кеңес берумен, пиар-компаниямен және т.б. айналысатын аналитикалық құрылымдар саны көбейе түседі.

Әлемдік саясаттанулық қауымдастықта Қазақстан мен Орталық Азияға деген қызығушылық арта түсуде. Шетелдік мамандардың пайымдауынша, Каспийлік-Орталықазиялық аймақтың экономикалық және геосаяси маңызы үнемі арта түсуде, бірақ ол батыс саясаттанушылары тұрғысынан аз және нашар зерттелген. Осы мағынада бұл олқылықтың орнын белгілі бір мағынада қазақстандық саясаттанушылардың өз елі мен аймағын қарастыруы толықтырады.

Әлемдік деңгейдегі саясаттанулық мектептер

қазіргі кезеңде Қазақстанда өзірге қалыптаса қойған жоқдеуге болады. Дегенмен халықаралық саясаттанулық журналдарда өздерінің мақалаларын жариялад жүрген жоғары деңгейдегі жекелеген мамандар бар және олар ірі халықаралық конференцияларға қатысады, саяси зерттеулерді қамтамасыз ететін халықаралық қорлардың гранттарын ұтып алады. Солардың арқасында болашакта казақстандық, тіпті, әлемдік саясаттанудың пәрменді бағыты болып табылатын саяси зерттеулер жүргізілуде. Қазіргі кезеңде осы ізденістерді қазақстандық саясаттанудың басымдылық танытатын бағыттары деп сипаттауға болады. Жалпы алғанда оларды төмөндегідей бағыттар бойынша топтастыруға болады:

- Қазақстанның саяси жүйесі және ол егеменді мемлекеттегі негізгі саяси институттарды, оның басқару формаларын, саясаттың негізгі субъектілері, элитаны және т.б. зерттеулермен астасып жатады /1/;

- Қазақстанның саяси жаһандану, демократиялық транзит және Қазақстандағы саяси режимнің топтасу мәселесі /1/;

- Этносаралық және конфессияларлық қатынастар, өтпелі кезеңдегі мемлекеттік этносаясат, ұлттық идея және Қазақстандағы ұлттық интеграция мен ықпалдасу /1/;

- Терроризм, ұлттық және аймақтық қауіпсіздік мәселелері /1/.

Бүгінгі таңда Қазақстанда саясаттану бойынша бес ғылыми мектеп қалыптасты:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым Комитетінің Философия және саясаттану институты;

Қазақстан Республикасы Президенті жаңындағы Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институты;

Әл-Фараби атындағы Қазақтың ұлттық университеті;

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университет;

Абай атындағы Қазақтың ұлттық педагогикалық университеті.

ҚР БФМ Философия және саясаттану институты – теориялық, іргелі және қолданбалы сипаттағы ғылыми-зерттеу жобаларымен айналысатын, академиялық типтегі жетекші ғылыми-зерттеу институты. Қазіргі таңда ол Қазақстандағы саясаттанудың теориялық және өдіснамалық мәселелерін зерттейтін жалғыз ғана мекеме. Институттың жетістіктері арасында саяси мәдениетті және Қазақстандағы саяси жүйені,

біздің елдегі азаматтық қоғамды, сонымен қатар Қазақстанның ұлттық идеясының моделі мен ұлттық бірегейленуін қалыптастыруды зерттеуді атауға болады. Институт “Адам әлемі” және “Әл-Фараби” деп аталатын халықаралық деңгейдегі екі беделді журналды шығарады, саясаттанудың әртүрлі мәселелері бойынша үнемі аймақтық, республикалық және халықаралық ғылыми конференциялар өткізеді. Ғылыми мекеме Ресейдін, АҚШ-тын, Қытайдын және т.б. елдердің ғалымдарымен ғылыми байланыстар орнатқан.

Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институты ен ірі мемлекеттік аналитикалық құрылым болып табылады. Оның зерттеулері Қазақстанның саяси жүйесінің қолданбалы мәселелеріне, мемлекеттің сыртқы саясатына, ұлттық және аймақтық қауіпсіздікке бағталған. Институттың ғылыми жетістіктері осы салалар бойынша көрініс табады. КСЗИ “Қазақстан-Спектр”, “Қоғам және дәуір” және “Аналитик” деп аталатын бірнеше беделді ғылыми журналдарды шығарады және әртүрлі елдердің ғалымдарын қатыстыра отырып саясаттанудың әр қиын мәселелері бойынша үнемі ғылыми конференциялар өткізіп тұрады.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Абай атындағы Қазақтың ұлттық педагогикалық университеті бакалаврдан ғылым докторына дейінгі саясаттанудың барлық деңгейлерінде кадрлар дайындаумен айналысатын жетекші ұлттық университеттер болып табылады. Бұл университеттердің барлығында диссертациялық кеңестер бар және оларда кандидаттық және докторлық диссертацияларды қорғау өткізіледі. Университеттердің әр қайсысында өздерінің ғылыми журналдары бар, үнемі ғылыми конференцияларды, олардың ішінде халықаралық форумдарды өткізіп тұрады.

Философия және саясаттану институты белгілі бір бағыттар бойынша маманданады. Алдымен ұлттық идея және Қазақстанның ұлттық бірегейлігі бағыты бойынша; мемлекеттік басқару мен Қазақстан Республикасындағы өкімшілік реформалар бойынша; Қазақстанның саяси жүйесінің демократиялануы, азаматтық қоғамның қалыптасу бағыттары бойынша. Саяси ғылымдарының докторлары мен кандидаттары санын көбейте отырып Институттың саясаттанулық бөлігін кадрлық түрғыдан кеңейте түсу керек және Институт жаңындағы саяси ғылымдар бойынша диссертациялық кеңесті қайта ашу керек.

ҚР Президенті жаңындағы Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институтына болашақта тек қолданбалы зерттеулөргө ғана емес, сонымен қатар теориялық-әдіснамалық зерттеулөргө көніл бөлгөні жөн.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Абай атындағы Қазақтың ұлттық педагогикалық университеті өздерінің саясаттанулық мектептерінде теориялық саясаттанудан ғылыми-зерттеу жобаларын жүзеге асыра отырып, зерттеу лабораториялары мен зерттеу орталыктарын құру арқылы зерттеу қызметін көнітте түсіу керек. Саясаттану бойынша жоғарғы білікті жас кадрларды дайындау мақсатында ағылшын тіліндегі саясаттанулық білімді көнітте түсіу керек.

3. Қорытындылар мен ұсныстар

Қазіргі батыстық философияның маңызды бағыттары – іргелі онтология, феноменология, экзистенциализм, герменевтика, структурализм өздерінің негізгі тақырыбы ретінде “жаһандану жағдайындағы адами өркениет пен мәдениеттің тағдыры” екенін атап көрсетеді. Мәселе Батыс пен Шығыстың онтайлы синтезделуі жолында шешіледі. Бұл дегенінің батыстық жобаларға байланысты пайда болған ғылым мен техниканың өркениеттік нәтижелерін сақтау және сонымен бірге шығыстық дәстүрлерге тән руханилықтың басымдылықтарын бекіте түсі. Соңғы онжылдықтардағы біршама ықпалды философиялық бағытқа постмодернизмді жатқызуға болады және оның ауқымында өркениеттік қозғалыстарды пәрменді пайымдау жүзеге асуда және интернетті қоса айтқанда өзінің дамыған коммуникативтік құралдар жүйесі бар постиндустриалды ақпараттық қоғам қалыптасуда.

Әлемдік және ұлттық философия мен саясаттанудың дамуының негізгі үрдістері мен болашағы:

- Жаһандану үдерісінің динамикасын философиялық пайымдау, оның оң және теріс салдарларын анықтау;

- Шығыс пен Батыстың мәдениеті мен өркениетінің сұхбаты мәселесін зерттеу, сұхбаттың тарихи және герменевтикалық типтерін талдау, өзара түсінісу, серікtestіk және рухани келісім сипатында зерделенетін сұхбаттың тұжырымдамалық кестелері мен нормативтік құрылымдарын жасау;

- Тіл ауқымы қызметтері мен принциптерін зерттеу: тіл – герменевтикалық қарым-қатынастың ортасы және дүние жайлы тәжірибе; мәдениетаралық коммуникация және этносаралық менталитеттің қалыптасуы;

- Жаһандық дағдарыс жағдайындағы әлемнің өзгерген геосаяси құрылымын талдау, әлемнің бірполярлы кейпінен көпполярлы және орталықсыз кейпінен өтудің мүмкіндіктері мен теориялық алғышарттарын анықтау;

- Ұлттық мемлекет сияқты әлеуметтік ұйымдасудың формасының әлсіреу үрдісін ескеретін саяси теорияларды тұжырымдау, ұлттық шекаралары жоқ трансұлттық корпорациялардың “мекендерін” талдау;

- Орталықсызданған, номадтық саяси субъекттің қалыптасуына бағдарланған азаматтық қоғамның қазіргі замандық теориясының алғышарттарын қалыптастыру;

- Философия мен діннің сұхбаты мүмкіншілігін теориялық негіздеу, қазіргі әлемдегі діннің әлеуметтік және мәдени қызметтің өзгеруі, материалдық және діни құндылықтардың арақатынасы;

- Рухани-адамгершілік әлеуетінің ортақтығын мойындау және толеранттылық негізінде ислам және христиан өркениеттерінің өзара түсінісу және серікtestіk ұстындарын негіздеу, олардың арасындағы қазіргі сұхбат кеңістігін философиялық талдау;

- Жаңа әлемнің жаңа интегралдық дүниетанымын және жаңа планетарлық этикасын, жаңа құндылықтар жүйесін негіздеу мен қалыптастыру;

- Қазақстанның жаһандану үдерісіне тиімді енуінің ұлттық стратегиясы мен тактикасы зерттелген;

- Әлеуметтік саясаттың теориялық сипаттамалары анықталды, қарқынды жаһандану және нарықтық реформалардың тереңдеу үдерісінде әлеуметтік саясат субъектілерінің өзара әсері жүйесінің қалыптасуы;

- Унитарлық мемлекет жағдайында көсіби парламенті бар тәуелсіз елдің президенттік басқару формасынан президенттік-парламенттік формаға қарай қозғалуын, азаматтық қоғамның қалыптасуын саяси-философиялық талдау;

- Этносаралық және конфессияларалық келісімнің қазақстанның үлгісін одан өрі дамыту және жетілдіру, ұлттық бірегейлікті және ұлттық интеграцияны қазіргі қазақстанның қоғамды топтастыру факторы ретінде қалыптастыру;

- Қазақстандық қоғамды демократияландыру аясында жергілікті өзін өзі басқару рөлін, орта тапты қалыптастыру ерекшеліктерін, Қазақстан Республикасының саяси жүйесін демократияландыруды теренірек зерттеу кажет.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Идеи. Концепты. Судьбы. Институту философии и политологии – 50. Алматы, 2008 г.
2. XXII Всемирный философский конгресс. Доклады казахстанской делегации. Алматы, 2008 г.
3. *Нысанбаев А.* Философия взаимопонимания. Алматы: Главная редакция «Қазак энциклопедиясы», 2001 г.
4. Проблемы современной философии и политологии в контексте формирования национальной идеи Казахстана. Алматы, 2008 г.
5. *Лекторский В.А.* О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. 1997. № 11.
6. *Михайлов В.Д.* Толерантность как духовно-нравственная основа гражданского согласия // Терпимость: идеи и традиции. Якутск, 1995.
7. *Самохвалова В.И.* О содержании понятия «толерантность» в современном культурном контексте // Философский журнал. 2008. № 1.
8. *Нысанбаев А.* 15 лет независимости Казахстана: становление нового общественного сознания. Алматы, 2006 г.
9. *Нысанбаев А.Н., Соловьева Г.Г.* Доклад о состоянии и перспективах развития философии в независимом Казахстане. Алматы, 2006 г.
10. Национальный доклад по науке за 2005 год. Раздел Р. Кадыржанова, А. Нысанбаева по политологии. Астана-Алматы, 2005 г.
11. *Нысанбаев А.* Независимость. Демократия. Гуманизм (1991-2006 гг.). Алматы, 2006 г.
12. Казахстан в условиях глобализации: философско-политологический анализ. Алматы, 2006.
13. Личность. Познание. Творчество. Алматы, 2007.
14. Общенациональная идея Казахстана: опыт философско-политологического анализа. Алматы, 2006.
15. K. Deutsch. Tides among Nations. New York, 1979.
16. Э. Гелнер. Нации и национализм. М., 1991.
17. B. Anderson. Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, 1983.
18. Huntington S. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. Norman (USA), 1991.
19. O'Donnell G., Shmitter Ph., Whitehead L. Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. Baltimore, 1986.
20. Linz J., Stepan A. Toward Consolidated Democracies // Journal of Democracy, 1996, vol. 7, № 2.
21. *Нысанбаев А., Машан М., Мурзалин Ж., Тулеулов А.* Эволюция политической системы Казахстана. В 2-х т. Алматы, 2001.
22. *Нысанбаев А.* Глобализация и проблемы межкультурного диалога. В 2-х томах. Алматы, 2004; Нечипоренко О.В., Нысанбаев А.Н. Россия и Казахстан в ХХI веке: Опыт модернизационных реформ. Новосибирск, 2005; Ашимбаев М.С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению. Астана, 2002; Кадыржанов Р.К. Консолидация политической системы Казахстана: проблемы и перспективы. Алматы, 1999.
23. *Кушербаев К.* Этнополитика Казахстана: состояние и перспективы. Алматы, 1996; Nysanbaev A. Kazakhstan: Cultural Inheritance and Social transformation. Washington, 2004.
24. Туркская философия: десять вопросов и ответов. Алматы, 2006 г.
25. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. Алматы, 2002.

Американская ассоциация политической науки: www.apsanet.org.

American Political Science Review: www.apsr/journal.

British journal of political Science: www.cup.org/journals

International Political Science Association: www.ipsa.ca